

TÌM HIỂU CÁCH PHÂN LOẠI BÁCH KHOA THƯ TỪ GÓC ĐỘ THÔNG TIN TRI THỨC

HOÀNG THỊ NHUNG*

Tóm tắt: Phân loại và xác định khái niệm các bách khoa thư có vai trò quan trọng trong việc giúp người biên soạn xác định rõ đối tượng để nghiên cứu và tiến hành biên soạn một công trình bách khoa thư. Trên cơ sở kế thừa những tác giả đi trước, bài viết trình bày những quan điểm của tác giả về khái niệm và loại hình bách khoa thư. Theo đó, trên cơ sở phạm vi tri thức theo ngành, phạm vi tri thức theo không gian địa lý, phạm vi tri thức theo nhóm xã hội, các loại bách khoa thư được chia thành bốn loại cơ bản: bách khoa thư tổng hợp, bách khoa thư chuyên ngành, bách khoa thư địa phương và bách khoa thư nhóm xã hội.

Từ khóa: Phân loại bách khoa thư, bách khoa thư tổng hợp, bách khoa thư chuyên ngành, bách khoa thư địa phương, bách khoa thư nhóm xã hội.

Abstract: Classification and definition of concepts of encyclopedias play an important role in helping compilers clearly define the objects for researching and conducting the compilation of an encyclopedia. On the basis of inheriting the previous authors, the article presents the author's views on the concepts and types of encyclopedias. Accordingly, on the basis of the scopes of knowledge by major, geographical space, social groups, the encyclopedias are divided into four

basic types: general encyclopedias, specialized encyclopedias, local encyclopedias, and social group encyclopedias.

Keywords: Classification of encyclopedias, general encyclopedias, specialized encyclopedias, local encyclopedias, social group encyclopedias.

1. Dẫn nhập

Việc phân loại và xác định khái niệm các bách khoa thư có vai trò quan trọng trong việc giúp người biên soạn xác định rõ đối tượng để nghiên cứu và tiến hành biên soạn một công trình bách khoa. Ở Việt Nam, một số nhà nghiên cứu đã tìm hiểu vấn đề này và đã xác định khái niệm, loại hình của một số tiểu loại bách khoa thư. Tuy nhiên, những cách phân loại đã có dường như chưa bao trùm hết mọi loại bách khoa thư. Trên cơ sở tìm hiểu và kế thừa cách phân loại của các tác giả đi trước, bài viết này trình bày một cách phân loại các công trình bách khoa thư với hy vọng có thể bao trùm

* TS - Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: hoangthinhungvtd@gmail.com

hết các tiểu loại công trình bách khoa thư.

2. Khái niệm bách khoa thư

Theo Hartmann và James, *bách khoa thư* (encyclopedia) là: “Một loại công trình tra cứu trình bày thông tin thực tế trong một loạt các chuyên ngành theo chủ đề. Thông tin này được thu thập từ các chuyên gia tư vấn và được sắp xếp theo trật tự có hệ thống và theo bảng chữ cái để thuận lợi cho người đọc ở trình độ phổ thông. Định nghĩa trong bách khoa thư chi tiết và ít mơ hồ hơn lời giải thích mà từ điển ngôn ngữ đưa ra” [7, tr.48].

Bách khoa thư khác biệt tương đối rõ ràng với từ điển ngôn ngữ về nội dung và hình thức mục từ. Tuy nhiên, đối với từ điển bách khoa, sự khác biệt này khó nhận diện hơn. Bách khoa thư khác *từ điển bách khoa* (encyclopedic dictionary) ở cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô. Từ điển bách khoa được coi là “một loại công trình tra cứu vừa có những đặc điểm của từ điển ngôn ngữ vừa có những đặc điểm của bách khoa thư. Trong từ điển bách khoa, có cả những thông tin ngôn ngữ (như từ nguyên, chính tả, cách phát âm, ngữ pháp, ngữ nghĩa của đơn vị đầu mục), vừa có cả những thông tin bách khoa (như sự kiện, số liệu về các thuật ngữ kỹ thuật, tên gọi, thường kèm theo hình minh họa),...” [7, tr.49].

Bài viết này sử dụng thuật ngữ *bách khoa thư* trong sự phân biệt với *từ điển bách khoa* để tiến hành phân loại các công trình bách khoa thư. Về từ điển bách khoa, cần có những nghiên cứu cụ thể, chi tiết hơn và xin phép được đề cập đến trong một nghiên cứu khác.

3. Một số cách phân loại liên quan đến bách khoa thư

3.1. Cách phân loại của tác giả Nguyễn Kim Thản

Những nghiên cứu của tác giả Nguyễn

Kim Thản về bách khoa thư và từ điển bách khoa hầu hết đều được công bố từ những năm 1980 (1982, 1984, 1985,...) cho đến năm 1995. Về sau, những công bố này được tập hợp lại và xuất bản trong *Nguyễn Kim Thản tuyển tập* [4].

Nguyễn Kim Thản gọi chung bách khoa thư và từ điển bách khoa bằng một cái tên là “công trình bách khoa”. Tư tưởng về việc phân loại của ông được căn cứ vào một số tiêu chí như: chức năng, nội dung, quy mô, lứa tuổi của người đọc, cấu trúc (hay cách trình bày), phạm vi đề cập tới, phương thức xuất bản, phương tiện truyền đạt. [4]

Theo tiêu chí chức năng, ông phân biệt *bách khoa thư* và *từ điển bách khoa*. Bách khoa thư có chức năng dùng để **học tập, nghiên cứu**; còn từ điển bách khoa, do cung cấp thông tin vắn tắt hơn, nên có chức năng dùng để **tra cứu, tìm hiểu**.

Theo tiêu chí nội dung, các công trình bách khoa chia thành loại *tổng hợp* và loại *chuyên ngành*. Bách khoa thư tổng hợp và từ điển bách khoa tổng hợp “chứa đựng tri thức về mọi ngành khoa học (tự nhiên, xã hội), kỹ thuật, nghệ thuật” [4, tr.650]. Bách khoa thư chuyên ngành và từ điển bách khoa chuyên ngành chứa đựng tri thức về “một ngành khoa học, kỹ thuật, nghệ thuật nhất định như bách khoa thư về kỹ thuật, nông nghiệp, y học, triết học, sử học, văn học, quân sự, âm nhạc, mỹ thuật, địa lý,...” [4, tr.650]. Ông cho rằng trong loại bách khoa thư chuyên ngành, còn có thể chia thành các bách khoa thư chuyên đề, chứa đựng những tri thức về một chủ đề khoa học - kỹ thuật, nghệ thuật nhất định hay một hoạt động thực tiễn nhất định.

Theo quy mô, các công trình bách khoa được chia thành loại *lớn, nhỏ*; ngoài ra còn có loại *tóm tắt* và loại *bỏ túi*.

Theo lứa tuổi của người đọc, ông cho rằng “bên cạnh những công trình bách khoa

dành cho *người lớn* là thường thấy nhất, còn có những bách khoa thư cho *thanh niên, thiếu niên* hay *nhi đồng*” [4, tr.653]. Ông cũng nhận thấy, còn có loại công trình bách khoa dành riêng cho những giới khác nhau: “Ngoài ra, còn có bách khoa thư cho từng giới. Chẳng hạn ở một số nước, còn xuất bản bách khoa thư riêng cho nữ giới” [4, tr.653].

Theo cấu trúc (hay cách trình bày), có hai loại: trình bày theo *thứ tự chữ viết* và trình bày theo *đề tài* (tiếng Pháp gọi là theo phương pháp - méthodique).

Theo phạm vi đề cập tới, các công trình bách khoa được ông chia thành hai loại: *chung* (toàn cục) và *riêng* (địa phương, dân tộc,...). Hai loại này phân biệt nhau ở phạm vi thông tin được cung cấp. Loại thứ nhất “cung cấp thông tin về toàn thế giới và toàn quốc (liên bang, liên hiệp các nước)” [4, tr.654]. Loại thứ hai “cung cấp thông tin về một bộ phận trong liên bang, liên hiệp ấy, tức là những tri thức địa lý, tự nhiên, xã hội, nhân vật,... của bộ phận ấy” [4, tr.654].

Theo tiêu chí phương thức xuất bản, các công trình bách khoa được chia thành hai loại: in *nhiều tập* và in *một tập*. Theo phương tiện truyền đạt, chúng được chia thành bốn loại: *sách in, hình ảnh và âm thanh, âm thanh, mùi vị* [4].

Như vậy, xét về mặt thông tin tri thức, theo tiêu chí nội dung, Nguyễn Kim Thản chia thành bách khoa thư tổng hợp và bách khoa thư chuyên ngành; theo tiêu chí lứa tuổi người đọc, ông phân biệt hai loại, loại dành cho người lớn và loại dành cho thanh, thiếu niên, nhi đồng; theo phạm vi đề cập tới, ông cũng có hai loại: chung (thế giới, quốc gia) và riêng (địa phương, dân tộc).

3.2. Cách phân loại của tác giả Hà Học Trạc

Tác giả Hà Học Trạc dùng khái niệm “bách khoa toàn thư” để chỉ loại công trình

mà tác giả Nguyễn Kim Thản gọi là “bách khoa thư” (encyclopedia) [5, tr.58-86].

Theo Hà Học Trạc, bách khoa toàn thư được chia thành các tiểu loại sau: *bách khoa toàn thư tổng hợp, bách khoa toàn thư chuyên ngành, bách khoa toàn thư địa phương* và *bách khoa toàn thư cho thanh thiếu nhi*.

Trong đó, *bách khoa toàn thư tổng hợp* “trình bày và giới thiệu một cách toàn diện các lĩnh vực tri thức của nhân loại và của mỗi quốc gia” [5, tr.59]. Ví dụ được ông dẫn ra cho loại bách khoa toàn thư này là: *Bách khoa toàn thư Britannica, Bách khoa toàn thư Americana, Bách khoa toàn thư Collier, Đại bách khoa toàn thư Trung Quốc, Bách khoa toàn thư Columbia*,... [5].

Bách khoa toàn thư chuyên ngành “trình bày và giới thiệu những tri thức thuộc một chuyên ngành rộng, một chuyên đề hẹp hay một ngành hành chính sự nghiệp. Ví dụ: về quân sự, nông nghiệp, y học, kinh tế... về vũ thuật, nấu ăn.... về hải quan, du lịch,...” [5, tr.60].

Bách khoa thư địa phương được tác giả quan niệm là “loại tổng hợp, giới thiệu những tri thức cơ bản, những tình hình cơ bản về địa lý, lịch sử, kinh tế, chính trị, văn hóa giáo dục, khoa học, dân tộc, phong tục, danh lam thắng cảnh, nhân vật, tài nguyên,... của châu lục, một khu vực, một quốc gia, các tỉnh, thành phố, huyện, thị,... Ngoài bách khoa toàn thư địa phương tổng hợp còn có bách khoa toàn thư địa phương chuyên ngành, ví dụ: bách khoa toàn thư nông nghiệp của một địa phương” [5, tr.60].

Bách khoa toàn thư cho thanh thiếu nhi được tác giả cho là loại bách khoa toàn thư “biên soạn cho đối tượng là học sinh tiểu học, trung học cơ sở, trung học phổ thông và cả các em trước tuổi đến trường” [5, tr.60]. Đối với loại hình này, ông không đề cập đến việc cần giới thiệu những tri thức gì mà chỉ nói đến yêu

cầu phải “phù hợp với lứa tuổi, chú trọng tranh ảnh minh họa màu đẹp, hấp dẫn, lời văn hết sức ngắn gọn, mẫu mực” [5, tr.60].

Có thể thấy, các tiểu loại bách khoa thư theo sự phân loại của tác giả Hà Học Trạc đều xuất phát từ thông tin tri thức: phân biệt về phạm vi tri thức khoa học (*bách khoa toàn thư tổng hợp* và *bách khoa toàn thư chuyên ngành*); phạm vi tri thức theo địa lý (*bách khoa toàn thư địa phương*) và phạm vi tri thức theo lứa tuổi (*bách khoa toàn thư cho thanh thiếu nhi*).

3.3. Cách phân loại của tác giả Nguyễn Huy Bình

Từ góc độ nội dung thông tin tri thức, tác giả Nguyễn Huy Bình,... kế thừa các tác giả đi trước, chia bách khoa thư thành: *bách khoa thư tổng hợp*, *bách khoa thư ngành và chuyên ngành*, *bách khoa thư địa phương*; đồng thời, tác giả đề xuất thêm một loại nữa là *bách khoa thư tộc người*. Theo tác giả, bách khoa thư tộc người là “loại hình cung cấp các thông tin tri thức về một tộc người, cũng có thể là thông tin tri thức về một nhóm các tộc người trong một ngữ hệ hoặc cùng một chi, nhánh nhóm ngôn ngữ, hoặc các tộc người trên cùng một địa bàn cư trú” [1, tr.141].

Cách phân loại của Nguyễn Huy Bình kế thừa và phát triển cách phân loại của hai tác giả đi trước về loại bách khoa thư tổng hợp, bách khoa thư chuyên ngành, bách khoa thư địa phương. Tuy nhiên, tác giả không đề cập đến loại bách khoa thư dành cho thanh thiếu niên nhi đồng, mà đề xuất loại bách khoa thư tộc người.

3.4. Một số nhận xét

Qua các quan điểm phân loại các công trình bách khoa trên, có thể thấy:

- Về mặt thuật ngữ, tên gọi các loại công trình còn chưa thống nhất, chưa được xác định rõ. Về tên gọi công trình bách khoa gồm

có hai tên gọi: *bách khoa thư* (Nguyễn Kim Thản, Nguyễn Huy Bình) và *bách khoa toàn thư* (Hà Học Trạc). Về các tiểu loại, tác giả Nguyễn Kim Thản mới chỉ sử dụng một cách chính thức hai thuật ngữ *bách khoa thư* và *từ điển bách khoa*. Các tiểu loại tuy đã được ông chia ra theo các tiêu chí, nhưng chưa được đặt tên và gọi tên một cách hiển ngôn. Đến tác giả Hà Học Trạc, ông đã gọi tên được bốn loại bách khoa toàn thư: *bách khoa toàn thư tổng hợp*, *bách khoa toàn thư chuyên ngành*, *bách khoa toàn thư địa phương* và *bách khoa toàn thư cho thanh thiếu nhi*. Tác giả Nguyễn Huy Bình đưa ra bốn tiểu loại: *bách khoa thư tổng hợp*, *bách khoa thư ngành và chuyên ngành*, *bách khoa thư địa phương* và đề xuất thêm loại *bách khoa thư tộc người*.

- Quan điểm về *bách khoa thư tổng hợp* của hai tác giả Nguyễn Kim Thản và Hà Học Trạc có một sự khác biệt nhất định. Theo Nguyễn Kim Thản, bách khoa thư tổng hợp gồm thông tin của tất cả các ngành khoa học, kỹ thuật và nghệ thuật. Còn Hà Học Trạc cho rằng bách khoa thư tổng hợp “trình bày và giới thiệu một cách toàn diện các lĩnh vực tri thức của nhân loại và của mỗi quốc gia” [5, tr.59]. Quan niệm này trùng với loại *bách khoa thư chung (toàn cục)* của Nguyễn Kim Thản khi ông chia theo phạm vi đề cập tới “cung cấp thông tin về toàn thế giới và toàn quốc (liên bang, liên hiệp các nước)” [5, tr.654]. Đối tượng đề cập đến trong bách khoa thư này là: địa lý, lịch sử, kinh tế, chính trị, văn hóa giáo dục, khoa học, dân tộc,...

- Quan điểm về *bách khoa thư địa phương* của tác giả Hà Học Trạc: ông cho rằng đây là “loại tổng hợp, giới thiệu những tri thức cơ bản, những tình hình cơ bản về địa lý, lịch sử, kinh tế, chính trị, văn hóa giáo dục, khoa học, dân tộc, phong tục, danh lam thắng cảnh, nhân vật, tài nguyên,... của châu lục, một khu vực, một

quốc gia, các tỉnh, thành phố, huyện, thị,... Ngoài bách khoa toàn thư địa phương tổng hợp còn có bách khoa toàn thư địa phương chuyên ngành, ví dụ: bách khoa toàn thư nông nghiệp của một địa phương” [5, tr.60].

Sự nhập nhằng nằm chính ở khái niệm này. Câu hỏi đặt ra là theo sự phân loại của Hà Học Trạc, sự khác biệt giữa bách khoa thư địa phương và bách khoa thư tổng hợp của ông nằm ở đâu khi phạm vi tri thức của nó trải rộng từ huyện, thị đến châu lục, khu vực, quốc gia? Bản thân những tri thức này trên thực tế cũng được phản ánh trong các ngành khoa học, kỹ thuật và nghệ thuật của một đất nước.

Theo phạm vi đề cập tới, loại “bách khoa thư *riêng* (địa phương, dân tộc,...)” của Nguyễn Kim Thản “cung cấp thông tin về một bộ phận trong liên bang, liên hiệp ấy, tức là những tri thức địa lý, tự nhiên, xã hội, nhân vật,... của bộ phận ấy” [4, tr.654]. Theo cách quan niệm này, loại bách khoa thư *riêng* của Nguyễn Kim Thản bao gồm bách khoa thư về địa phương, về dân tộc,... tức là các bộ phận nhỏ của quốc gia chia theo địa lý và xã hội.

- Về tên gọi của thuật ngữ *Bách khoa toàn thư cho thanh thiếu nhi* của tác giả Hà Học Trạc, dường như còn chưa đủ độ bao quát. Như tác giả Nguyễn Kim Thản cũng đã nhận thấy, bên cạnh tiêu chí về lứa tuổi, còn có tiêu chí về giới. Còn trong loại bách khoa thư *riêng*, tác giả Nguyễn Kim Thản xếp vào đó bách khoa thư địa phương, bách khoa thư dân tộc,... Đây là hai cách phân nhóm dựa trên những tiêu chí khác nhau, tiêu chí địa lý và tiêu chí xã hội. Còn tác giả Nguyễn Huy Bình thì đề xuất *bách khoa thư tộc người*, một loại bách khoa thư chia theo tiêu chí dân tộc, một yếu tố của tiêu chí xã hội. Do đó, có thể thấy, nhóm bách khoa thư này cần có một tên gọi khác, có độ bao quát lớn hơn.

- Các tiêu chí của tác giả Nguyễn Kim Thản: *chức năng, nội dung, quy mô, lứa tuổi của người đọc, cấu trúc (hay cách trình bày), phạm vi đề cập tới, phương thức xuất bản, phương tiện truyền đạt* có thể chia lại thành hai nhóm lớn: những tiêu chí về hình thức và những tiêu chí về nội dung. Trong đó, nhóm tiêu chí về nội dung gồm: nội dung, lứa tuổi người sử dụng, phạm vi đề cập tới; nhóm tiêu chí về hình thức gồm những tiêu chí còn lại.

Về mặt hình thức, những tiêu chí phân loại của tác giả Nguyễn Kim Thản tương đối đầy đủ và phù hợp. Do đó, trên cơ sở cách phân loại của tác giả và trên cơ sở những nhận xét trên, trong bài viết này, chúng tôi chỉ thử phân loại từ góc độ nội dung, căn cứ vào các tiêu chí: (1) Phạm vi tri thức theo ngành; (2) Phạm vi tri thức theo không gian địa lý; (3) Phạm vi tri thức theo nhóm xã hội. Từ đó, từ góc độ nội dung tri thức, chúng tôi đề xuất phân loại bách khoa thư thành bốn loại sau: *bách khoa thư tổng hợp, bách khoa thư chuyên ngành, bách khoa thư địa phương, bách khoa thư nhóm xã hội*.

Theo tiêu chí 1, chúng ta có bách khoa thư tổng hợp (gồm nhiều ngành khoa học, kỹ thuật, nghệ thuật), phân biệt với bách khoa thư chuyên ngành (một ngành, một chuyên đề trong ngành). Theo tiêu chí 2, chúng ta có bách khoa thư có phạm vi quốc gia (tổng hợp hoặc chuyên ngành có phạm vi quốc gia) và bách khoa thư địa phương (tổng hợp hoặc chuyên ngành có phạm vi địa phương). Theo tiêu chí thứ 3, chúng ta có bách khoa thư về một nhóm xã hội dành cho mọi thành viên trong xã hội sử dụng và bách khoa thư tổng hợp, chuyên ngành, địa phương, nhóm xã hội dành cho một nhóm xã hội nhất định sử dụng.

Khái niệm và cách phân loại cụ thể sẽ được trình bày chi tiết ở phần dưới đây.

4. Đề xuất một cách phân loại bách khoa thư

4.1. Bách khoa thư tổng hợp

4.1.1. Khái niệm

Về bách khoa thư tổng hợp, chúng tôi chia sẻ quan niệm của tác giả Nguyễn Kim Thản: đó là loại bách khoa thư “chứa đựng tri thức về mọi ngành khoa học (tự nhiên, xã hội), kỹ thuật, nghệ thuật” [4, tr.650]. Tức là, nội dung thông tin tri thức là sự tổng hợp tri thức của các ngành khoa học, kỹ thuật, nghệ thuật, dành cho toàn xã hội sử dụng. Ví dụ tiêu biểu cho loại bách khoa thư này là: *Bách khoa toàn thư Britannica*, *Bách khoa toàn thư Americana*, *Bách khoa toàn thư Collier*, *Đại bách khoa toàn thư Trung Quốc*, *Bách khoa toàn thư Columbia*,... Ở Việt Nam, đó chính là *Bách khoa toàn thư Việt Nam* đang được tiến hành biên soạn. Nói một cách khái quát, *bách khoa thư tổng hợp là một công trình tổng hợp tri thức về mọi ngành, mọi lĩnh vực*.

4.1.2. Loại hình

Theo phạm vi địa lý, bách khoa thư tổng hợp có thể gồm nhiều loại. Tuy nhiên, bách khoa thư tổng hợp có quy mô phản ánh nền khoa học trên một phạm vi thông thường nhất là một quốc gia và lớn hơn một quốc gia như khu vực, châu lục, toàn thế giới.

Theo đối tượng sử dụng, bách khoa thư tổng hợp cũng có những đặc điểm khác nhau về độ sâu của nội dung thông tin, cách diễn đạt, mức độ sử dụng thuật ngữ chuyên ngành,... Sự phân biệt rõ rệt nhất là bách khoa thư tổng hợp dành cho trẻ em các lứa tuổi khác nhau và bách khoa thư tổng hợp dành cho người lớn.

4.2. Bách khoa thư chuyên ngành

4.2.1. Khái niệm

Chúng tôi nhất trí với quan niệm về bách khoa thư chuyên ngành của tác giả Nguyễn Kim Thản. Theo đó, bách khoa thư chuyên ngành chứa đựng tri thức về “một ngành

khoa học, kỹ thuật, nghệ thuật nhất định như bách khoa thư về kỹ thuật, nông nghiệp, y học, triết học, sử học, văn học, quân sự, âm nhạc, mỹ thuật, địa lý,...” [4, tr.650]. Ông cho rằng trong loại bách khoa thư chuyên ngành, còn có thể chia thành các bách khoa thư chuyên đề, chứa đựng những tri thức về một chủ đề khoa học - kỹ thuật, nghệ thuật nhất định hay một hoạt động thực tiễn nhất định.

4.2.2. Loại hình

- Theo độ bao phủ của tri thức chuyên ngành, có thể chia thành bách khoa thư chuyên ngành và bách khoa thư chuyên đề. Chuyên đề là một lĩnh vực nhỏ trong ngành. Khi có mặt trong bách khoa thư chuyên ngành, một chuyên đề có thể chỉ là một mục. Ví dụ: *Bách khoa thư văn học* là một bách khoa thư chuyên ngành, còn *Bách khoa thư thần thoại* là một bách khoa thư chuyên đề.

- Theo đối tượng sử dụng, có công trình bách khoa chuyên ngành dành cho các lứa tuổi khác nhau như trẻ em/học sinh (các cấp); thanh niên/sinh viên; người lớn hoặc hướng đến đối tượng sử dụng bình dân (người dùng có trình độ phổ thông) hay mang tính hàn lâm (các nhà chuyên môn, giảng viên, nhà nghiên cứu,...). Ứng với mỗi loại, đầu mục được đưa vào và nội dung cấu trúc vì mô sẽ khác nhau.

4.3. Bách khoa thư địa phương

4.3.1. Khái niệm

Từ điển tiếng Việt định nghĩa: **địa phương**. dt. 1 Khu vực, trong quan hệ với những vùng, khu vực khác trong nước. *Giao lưu hàng hóa giữa các địa phương trong nước. Dạy học ở địa phương nhà.* 2 Vùng, khu vực, trong quan hệ với trung ương, với cả nước. *Cán bộ trung ương về địa phương tìm hiểu tình hình. Công nghiệp địa phương. Nói tiếng địa phương miền Nam* [6, tr.315].

Do vậy, chúng tôi quan niệm *bách khoa thư địa phương* là công trình bách khoa phản ánh tình hình thực tế (địa lý, kinh tế, chính trị, xã hội, văn hóa, thể thao,...) tại một khu vực thuộc một nước, một quốc gia. Khu vực đó có thể là một vùng, như vùng Tây Nguyên, vùng Tây Bắc, vùng Đông Bắc,... của Việt Nam; có thể là một tỉnh, thành phố hoặc một huyện, thị trấn. Sự phân biệt giữa các thông tin trong bách khoa thư địa phương và bách khoa thư tổng hợp không chỉ nằm ở phạm vi địa lý mà còn nằm ở chỗ: tri thức trong bách khoa thư tổng hợp là tri thức của các ngành khoa học, còn tri thức trong bách khoa thư địa phương là tri thức về hiện thực, về thực tế tại địa phương đó. Quan niệm về *bách khoa thư địa phương* này trùng với loại bách khoa thư *riêng* của tác giả Nguyễn Kim Thản.

4.3.2. Loại hình

Theo phạm vi địa lý, bách khoa thư địa phương có thể chia thành: bách khoa thư vùng, bách khoa thư tỉnh/thành phố, bách khoa thư huyện/thị trấn.

Theo độ bao phủ của tri thức, bách khoa thư địa phương có thể chia thành bách khoa thư địa phương tổng hợp (về địa lý, khí hậu, thổ nhưỡng, con người, mọi ngành, nghề, lĩnh vực,...) và bách khoa thư địa phương chuyên ngành (về vấn đề, một ngành, nghề, lĩnh vực,...). Ví dụ *Bách khoa thư Hà Nội* là một bách khoa thư địa phương tổng hợp, vì nó đề cập đến mọi tri thức liên quan đến Hà Nội. Còn các bách khoa thư địa phương chuyên ngành có thể kể đến: *Bách khoa thư du lịch Hà Giang*, *Bách khoa thư nghề, làng nghề truyền thống Quảng Nam*,... Sự khác biệt giữa bách khoa thư địa phương tổng hợp và bách khoa thư địa phương chuyên ngành với bách khoa thư tổng hợp và bách khoa thư chuyên ngành nằm ở chỗ: tính địa phương được chú trọng; tính phổ

thông cao hơn, tính hàn lâm ít đi; các thuật ngữ, trường phái lý thuyết hầu như không cần đề cập đến, thay vào đó là tình hình thực tiễn của địa phương;...

4.4. Bách khoa thư nhóm xã hội

4.4.1. Khái niệm

Bách khoa thư nhóm xã hội là bách khoa thư cung cấp những thông tin về một nhóm xã hội hoặc cung cấp những thông tin dành cho một nhóm xã hội sử dụng.

Như trên chúng tôi đã trình bày, trong các cách phân loại của mình, tác giả Nguyễn Kim Thản đã nhắc đến *bách khoa thư dân tộc* trong loại bách khoa thư *riêng* (địa phương, dân tộc,...) và tác giả Nguyễn Huy Bình đề xuất loại *Bách khoa thư tộc người*, kế thừa những gợi ý của các nhà từ điển học đi trước, chúng tôi nghĩ đến một loại hình bách khoa thư có độ bao quát cao hơn, đó là *Bách khoa thư nhóm xã hội*. Quan điểm về *nhóm xã hội* hiện có nhiều định nghĩa. Tuy nhiên, bài viết này chia sẻ quan điểm của các tác giả *Từ điển bách khoa Việt Nam*, theo đó, khái niệm *nhóm xã hội* được hiểu là: “một tập hợp người liên kết với nhau bởi các dấu hiệu hình thức hoặc bản chất, được điều chỉnh bởi những thiết chế có những giá trị chung, và ít nhiều biệt lập với các tập hợp người khác. Nó nói lên những đặc trưng chung của các cộng đồng từ nhỏ đến lớn. Theo số lượng các thành viên và điều kiện tác động lẫn nhau trong nhóm, các nhóm xã hội được chia làm nhóm nhỏ và nhóm lớn. Nhóm lớn là nhóm người liên kết nhau bởi điều kiện khách quan chung, xác định sự tồn tại của họ một cách vững chắc như giai cấp, tầng lớp, dân tộc, đảng chính trị, nghề nghiệp, thể thao, thanh niên, các hiệp hội,... Nhóm nhỏ là nhóm người tồn tại trong khoảng không gian và thời gian chung, được liên kết bởi các quan hệ

thực tế của các thành viên của nhóm, thực hiện trên cơ sở giao tiếp như các đội sản xuất, gia đình, lớp học, nhóm bạn bè” [3, tr.264].

Theo cách hiểu trên thì bách khoa thư nhóm xã hội là công trình bách khoa cung cấp thông tin tri thức về các nhóm xã hội hoặc cung cấp các thông tin dành cho nhóm xã hội thuộc loại nhóm lớn. Bởi lẽ, đó là những nhóm có sự tồn tại vững chắc, có đủ độ lớn và giữ những vai trò có tầm ảnh hưởng nhất định trong xã hội.

4.4.2. Loại hình

Bách khoa thư nhóm xã hội có hai loại: Loại thứ nhất là bách khoa thư về một nhóm xã hội dành cho *mọi thành viên trong xã hội* và loại thứ hai là bách khoa thư về một nhóm xã hội *dành cho chính nhóm xã hội* đó sử dụng.

Loại bách khoa thư nhóm xã hội dành cho toàn xã hội sử dụng, có thể gọi là *Bách khoa thư nhóm xã hội về một nhóm xã hội*, cần cung cấp những thông tin về nhóm xã hội đó mà mọi người cần biết đến. Đối với loại *Bách khoa thư nhóm xã hội dành cho một nhóm người dùng*, để biên soạn, cần dựa trên những nghiên cứu cơ bản, sâu sắc về đặc điểm tâm sinh lý, nhu cầu liên quan đến mọi vấn đề trong cuộc sống của họ nhằm cung cấp đầy đủ những thông tin cần thiết đối với họ. Ví dụ: *Bách khoa thư về phụ nữ Việt Nam* sẽ có cấu trúc vĩ mô và vi mô khác với *Bách khoa thư dành cho phụ nữ Việt Nam*, *Bách khoa thư về trẻ em* khác *Bách khoa thư dành cho trẻ em*, *Bách khoa thư về dân tộc H'Mông* khác *Bách khoa thư dành cho dân tộc H'Mông*, *Bách khoa thư về Phật tử* khác *Bách khoa thư dành cho Phật tử*,...

Trong bối cảnh xã hội ở Việt Nam, một đất nước cùng tồn tại nhiều tôn giáo, nhiều dân tộc,... nhu cầu về những công trình bách khoa thư thuộc tiểu loại này quả thực

là có rất nhiều triển vọng.

5. Kết luận

Trên cơ sở kế thừa từ những tác giả đi trước, bài viết đã trình bày những nhận thức của người viết về khái niệm và loại hình bách khoa thư. Theo đó, trên cơ sở phạm vi tri thức theo ngành khoa học, phạm vi tri thức theo không gian địa lý, phạm vi tri thức theo nhóm xã hội, bách khoa thư có thể chia thành bốn loại cơ bản: *bách khoa thư tổng hợp*, *bách khoa thư chuyên ngành*, *bách khoa thư địa phương* và *bách khoa thư nhóm xã hội*. Tuy nhiên, việc phân loại này cũng chỉ mang tính chất tương đối, thực tế luôn tồn tại những loại hình mang các đặc điểm giao thoa giữa loại này và loại khác. Đây mới chỉ là những suy nghĩ bước đầu về vấn đề này. Hy vọng những nghiên cứu tiếp theo của các nhà từ điển học sẽ góp phần xác lập được một hệ thống các loại bách khoa thư một cách hợp lý, sáng rõ hơn nhằm giúp người biên soạn thuận lợi hơn khi tiến hành biên soạn các công trình bách khoa thư.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Nguyễn Huy Bình, Nguyễn Văn Lợi, Hoàng Thị Nhung, Tạ Văn Thông, *Nghiên cứu từ điển và bách khoa thư*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2020.
- [2] Đỗ Văn Hoan, “Về phương pháp lập bảng mục từ *Bách khoa thư Công an Nhân dân Việt Nam*”, *Từ điển học và Bách khoa thư*, số 6(20), tr.95-98, 2012.
- [3] Hội đồng Quốc gia chỉ đạo biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam, *Từ điển bách khoa Việt Nam*, Tập 3, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2003.
- [4] Nguyễn Kim Thân, *Nguyễn Kim Thân tuyển tập*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2003.
- [5] Hà Học Trạc, *Lịch sử - Lí luận và thực tiễn biên soạn Bách khoa toàn thư*, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2004.
- [6] Viện Ngôn ngữ học, *Từ điển tiếng Việt*, Nxb. Đà Nẵng - Trung tâm Từ điển học, Đà Nẵng - Hà Nội, 2006.
- [7] Hartmann, R. R. K. and James, G., *Dictionary of Lexicography*, Routledge, London and New York, 2002.